

Merels als kluizenaar en een geleerde ‘witte volder’ Twee kanttekeningen bij Ierse ‘natuurgedichten’

Lauran Toorians

In het Oudiers (6e-10e eeuw) en in het Middeliers (10e-12e eeuw) zijn een groot aantal gedichten overgeleverd die traditioneel worden beschouwd als het werk van monniken (kluizenaars) en die zeker sinds de negentiende eeuw worden gelezen als lyrische natuurpoëzie.¹ Deze opvatting werd vooral bekend door publicaties van mensen als Matthew Arnold (1822-1888) en Robin Flower (1881-1946) en bleef lang de gangbaar. Vreemd is dat niet, want het betreft gedichten die vaak nog direct – zonder uitgebreide toelichting of voetnoten – spreken tot de verbeelding van de moderne lezer. Ook na meer dan duizend jaar en ondanks het grote cultuurverschil slagen zij er nog steeds in de lezer direct te raken.

In 1989 publiceerde professor Donnchadh Ó Corráin echter een belangrijk artikel waarin hij niet alleen een vraagteken plaatste bij deze categorie van ‘vroege Ierse kluizenaarsgedichten’, maar waarin hij ook de romantische idee verwierp dat we in het Oudiers een groep gedichten hebben die uitdrukking geeft aan de primaire emoties en ervaringen van het kluizenaarsbestaan, als een ‘spirituele autobiografie in versvorm’. Ó Corráin kwam tot de conclusie dat de boodschap van de bedoelde gedichten geen persoonlijke was, maar de uitdrukking van het ideaal van een groep: ‘het klerikale leven is superieur aan het seculiere, zowel in deze wereld als in het hiernamaals’.²

Deze gedichten, zo betoogde Ó Corráin, zetten ons op het verkeerde been doordat zij precies doen wat romantische natuurlyriek ook doet: zij spiegelen de lezer een geïdealiseerde wereld voor. De dichter was geen kluizenaar die in en dicht bij de natuur leefde, maar een monnik die in een grote kloostergemeenschap een zwaar leven leidde en hooguit kon dromen van een bestaan als heilige kluizenaar in de woeste natuur. Precies zoals een moderne bankklerk droomt van een vakantie op een onbewoond tropisch eiland en kan worden geraakt door jonge eendjes in de stadsvijver, zo verlangden de Oudierse kloosterlingen naar een leven als kluizenaar en droomden zij weg bij het lied van een merel. Bovendien, en dat hadden anderen al eerder betoogd, moeten we deze middeleeuwse gedichten vooral ook lezen in de context waarin we ze in de handschriften vinden. Soms is dat ‘los’, in de marge waar een monnik ze in een onbewaakt ogenblik noteerde, maar vaker in de context van een verhaal of van een tekst met een totaal ander onderwerp. Zo verschijnt een gedicht met veel voorzetsels als illustratie van die woordsoort in een tekst over grammatica, worden verhandelingen over metriek geïllustreerd met strofen in verschillende metrische vormen, kan een strofe met een persoonsnaam opduiken in een genealogische verhandeling of illustreert een korte satire een juridische tekst over smaad. In geen van die gevallen kennen we de herkomst van de strofe en weten we ook nooit zeker of we daarmee ook het volledige gedicht hebben. Wat blijft, is dat in veel gevallen het gedicht ons wel direct kan raken. De esthetische waarde is voor ons, moderne lezers, zonder meer aanwezig en we kunnen deze gedichten dus probleemloos lezen als ‘goede poëzie’. De vraag naar de oorspronkelijke functie van deze gedichten, hun

¹ Over deze ‘natuurpoëzie’ bestaat veel literatuur. Een belangrijk en recent artikel is dat van Patrick Sims-Williams, ‘The invention of Celtic Nature poetry’ in Terence Brown (ed.), *Celticism*. *Studia imagologica* 8 (Amsterdam / Atlanta, GA 1996) 97-124.

² Donnchadh Ó Corráin, ‘Early Irish Hermit Poetry?’ in Donnchadh Ó Corráin, Liam Breatnach & Kim McCone (eds), *Sages, Saints and Storytellers. Celtic Studies in Honour of Professor James Carney*. *Maynooth Monographs* 2 (Maynooth 1989) 251-267 (264). Een definitie van het corpus van vroege Ierse natuurlyriek wordt gegeven op p. 254 van dit artikel.

betekenis voor de auteurs ervan, voor hun publiek en voor de schrijvers die ze voor ons bewaarden, die vraag is sinds de romantische opvatting van mensen als Arnold en Flower gecompliceerder geworden. Voor de literatuurhistoricus, de mediëvist en de keltoloog is dit echter wel een belangrijke vraag. Niet om deze gedichten van hun lyrische schoonheid te ontdoen of het leesgenot dat zij geven te ondermijnen, maar om ons begrip ervan te verdiepen en vooral ook om meer grip te krijgen op de cultuur en de omgeving waarin zij ontstonden. Dit artikel hoopt daaraan een kleine bijdrage te leveren.

Merels

In het corpus van veertien gedichten zoals dat door Ó Corráin in zijn artikel werd gedefinieerd, zijn er vijf gedichten waarin een merel (Oudiers *lon*) wordt genoemd.³ Als deze gedichten geen uitdrukking geven aan het persoonlijke genoegen dat een individuele kloosterling beleefde aan de vrije natuur, hoe moeten deze verwijzingen naar de natuur dan begrijpen? En, meer in het bijzonder, hoe komt het dan dat de merel (*Turdus merula*) in deze gedichten zo (relatief) vaak een rol speelt?

Voor de moderne, westerse lezer is het niet eenvoudig om afstand te nemen van de eigen ervaring met de merel als een bekende vogel. De merel (althans het mannetje) is eenvoudig te herkennen aan zijn zwarte kleur, heldergele snavel en aan zijn melodieuze zang die hem maken tot een vogel die gemakkelijk een plaatsje vindt een in lofdicht op de natuur. Maar deze moderne, en tegelijkertijd romantische, notie is niet alleen misleidend doordat – zoals Ó Corráin betoogde – deze gedichten niet de lyrische expressie vormen van de genoemens van het buitenleven. We worden ook misleid doordat wij, het huidige publiek van poëzielezers door de tijd geëvolueerd zijn en een smaak hebben, en een kijk op de wereld om ons heen, die anders is dan die van de auteurs en het oorspronkelijke publiek van deze gedichten. Maar we worden niet alleen misleid doordat onze smaak en ons wereldbeeld anders zijn geworden, maar zelfs nog meer omdat de merels evenzogoed een evolutie hebben ondergaan.

Zoals beschreven in recente ornithologische publicaties heeft een deel van de merelpopulatie de stap gemaakt van het bos naar de stad. Deze wissel van leefgebied heeft ertoe geleid dat er nu twee duidelijk verschillende groepen merels zijn: stadsmerels versus bosbewoners.⁴ Tegenwoordig is de merel een vrij gewone vogel in onze tuinen en stadsparken, maar ‘slechts tweehonderd jaar geleden was de merel een teruggetrokken en schuwe bosvogel’.⁵ De oorspronkelijke habitat van de merel wordt omschreven als ‘overwegend bossen, vooral deze met loofbomen en een dichte onderbegroeiing waarin de vogels zich voeden met insecten, slakken, wormen, fruit en bessen’.⁶ Dit betekent dat de merels die we tegenkomen in de vroege Ierse gedichten behoorlijk verschillend zijn van de vogels die wij nu zo goed kennen uit onze tuin, zowel naar gedrag als genetisch.

³ *Ibidem*, 254. Zoals Ó Corráin zelf aangeeft, bevat dit corpus niet alle overgeleverde vroege Ierse gedichten die handelen over de natuur. Het is echter een goed hanteerbaar corpus en als zodanig gebruik ik het ook in dit artikel.

⁴ Jesko Partecke, Eberhard Gwinner & Staffan Bensch, ‘Is urbanisation of European blackbirds (*Turdus merula*) associated with genetic differentiation?’, *Journal of Ornithology* 147 (2006) 549-552; Jesko Partecke, Ingrid Schwabl & Eberhard Gwinner, ‘Stress and the city. Unrbanization and its effects on the stress physiology in European blackbirds’, *Ecology* 87 (2006) 1945-1952. Zie ook de dissertatie van Erwin Ripmeester, *Song and the City. A comparison between urban and forest blackbirds* (Leiden 2009), te raadplegen via <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/14556>.

⁵ Partecke, Gwinner & Bensch, ‘Is urbanisation’, 549 (mijn vertaling); Zie ook M. Luniak, R. Mulow & K. Walasz, ‘Urbanization of the European blackbird; expansion and adaptation of urban population’ in M. Luniak (ed.), *Urban Ecological Studies in Central and Eastern Europe. International symposium Warsaw, Poland*. Polish Academy of Sciences (Warsaw 1990) 187-198.

⁶ Ripmeester, *Song and the City*, 12 (mijn vertaling).

Met ‘teruggetrokken’, ‘schuw’ en ‘bos’ als sleutelwoorden voor het gedrag en de habitat van de premoderne (en de hedendaagse bosbewonende) merel doet dit vermoeden dat we in elk geval in een deel van deze vroege Ierse gedichten de merel kunnen opvatten als een metafoor voor de monastieke kluizenaar of heremiet, en daarmee als de ‘verpersoonlijking’ van een monastiek ideaal. Zijn melodieuze zang, die in enkele van de gedichten expliciet wordt genoemd, kan er nog extra aan hebben bijgedragen dat juist deze vogelsoort werd gekozen als metafoor voor de kluizenaar. In het kluizenaarsbestaan nam immers het zingen van de psalmen en andere religieuze gezangen een belangrijke plaats in. In gedicht nummer 6 in de lijst van Ó Corráin’s wordt de merel aangesproken als ‘kluizenaar die geen klok luidt’, wat de metafoor bijzonder expliciet maakt.⁷

Hiermee wordt aannemelijk dat ook ‘de kleine vogel’ die met ‘zijn helder gele snavel’ een lied zong dat klonk ‘boven *Loch Laíg* (Belfast Loch)’ en ‘de vogel die roept vanuit de wilg’ in feite metaforen zijn voor kluizenaars in hun schuilplaats in het woud die de lof van god zingen, zij het in de echte wereld of in een monastiek-ideale wereld.⁸

De ‘witte volder’

Op deze manier gezien, spiegelt de merel de kluizenaar in zijn gedrag, net zoals de beroemde kat Pangur Bán de geleerde spiegelt.⁹ Het feit dat de kat in het gedicht ‘Messe ocus Panur bán’ een specifieke naam heeft – een naam waarvan ook nog eens algemeen is geaccepteerd dat deze Wels is, en niet Iers – maakt dit gedicht ‘bijzonder persoonlijk’, maar zoals Gregory Toner heeft laten zien, doet dit niets af aan het effect van de kat als metafoor voor de geleerde bij zijn studie.¹⁰ Het maakt het gedicht echter wel anders dan de gedichten in het corpus ‘kluizenaarsgedichten’ zoals dat werd gedefinieerd door Ó Corráin. ‘Messe ocus Pangur Bán’ is in dat corpus dan ook niet opgenomen. In vertaling luidt het gedicht als volgt:¹¹

[Mijn] ‘witte Pangur’ en ik,
wij hebben elk onze eigen vaardigheid.
Zijn gedachten gaan uit naar de jacht,
en die van mij naar mijn specialiteit.

Ik verkies rust boven roem -
in mijn boekje studierend met vlijt;
de witte Pangur benijdt mij niet,
hij houdt het liever bij jolijt.

⁷ Ó Corráin, ‘Early Irish Hermit Poetry?’, 254, 256. Het gaat om het gedicht ‘Ach, a luin, is buide duit’ en de betreffende regel luidt *a d̄threbaig nad clind cloc*. Een volledige vertaling luidt: ‘Ach, merel, jij voelt je thuis / waar ook in de struiken je nest is. / Een kluizenaar die geen klokje luidt - / zoet, zacht, sprookjesachtig is je fluiten.’

⁸ De ‘standaard’ editie van deze gedichten is te vinden in Gerard Murphy, *Early Irish Lyrics. Eight to twelfth century* (Oxford 1956) (*EIL*) nrs 5 (‘Int én bec’) and 6 (‘Int én gaires asints ail’). Een vertaling van het eerste gedicht luidt: ‘De kleine vogel / zond zijn zang / van de punt van zijn helder / gele snavel. // Laat zijn lied klinken / boven Loch Laíg, / zwarte merel op een zwaargele bloesentak.’ Van het tweede: ‘De vogel die roept vanuit de wilg - / een lieflijk snaveltje, helder van toon, / zoet, geel bekje van een ferm zwart mannetje / dat een mooie melodie zingt: de stem van de merel.’

⁹ *EIL*, nr 1. Er bestaan diverse andere edities en talloze vertalingen. Gedetailleerde en recente besprekingen zijn die door Gregory Toner, ‘“Messe ocus Pangur Bán”: structure and cosmology’, *CMCS* 57 (2009) 1-22; en door Patrick Sims-Williams, *Irish Influence on Medieval Welsh Literature* (Oxford 2011) 32, beide met literatuurverwijzingen.

¹⁰ Toner, ‘Messe ocus’, 9 and 19. Over het individuele karakter van het gedicht ook Joseph Falaky Nagy, ‘Introduction’, *CSANA Yearbook 1: The Individual in Celtic Literatures* (Dublin 2001) 7-14.

¹¹ Deze vertaling verscheen eerder, met het Oudierse origineel, op het Webmagazine Cultureel Brabant: www.cubra.nl/auteurs/laurantoorians/pangur.htm.

Wanneer wij samen - dat is nooit saai -
met zijn tweetjes in ons huisje zijn,
dan hebben wij - in onbeperkt spel -
allebei iets dat ons scherp houdt.

Gewoonlijk na een fel gevecht
blijft er in zijn net een muis,
terwijl ik een duistere regel vang
die maar moeilijk te begrijpen is.

Hij richt zijn scherpe blik
vol aandacht naar de kale wand.
Zelf richt ik mijn open ogen,
hoewel zwak, op het scherpen van verstand.

Vangt hij met zijn scherpe klauw een muis
dan is hij blij en dartelt heen en weer;
en als ik een lief-lastig probleem bevat,
verheugt mij dat al net zo zeer.

Hoe lang we ook zo zullen zijn,
nooit zijn wij elkaar tot last.
Elk van ons bemint zijn kunst,
en geniet wat hem het beste past.

Hijzelf is een meester in
hetgeen hij elke dag weer doet;
wat moeilijk is tot klaarheid brengen,
doe ik zelf steeds vol goede moed.

Dat *Pangur*, de naam van de kat, Wels is en kan worden gelezen als de Oudwelse spellingvariant van Modern Wels *pannwr* ‘volder’ werd al in 1933 overtuigend beargumenteerd door W.J. Gruffydd.¹² Hierop voortbordurend, nam Gruffydd aan dat de naam van de kat was geïnspireerd door zijn witte kleur aangezien in de werkelijke wereld volders wit besmeurd raakten door de vollersaarde waarmee deze ambachtslieden werkten. Vollersaarde is een wit, slijmerig materiaal dat is gebaseerd op een kalkrijke, bentonische klei. Het werd gedurende zo’n 7000 jaar gebruikt voor het ontvetten en vollen of vilten van wolvezels als onderdeel van de textielproductie.¹³ In Groot-Brittannië werd vollersaarde al sinds de Romeinse tijd gewonnen en het kan dus zeer goed bekend zijn geweest aan de persoon die zijn witte kat *Pangur* noemde.¹⁴ Dit associatieve verband tussen het vollen en de kleur wit kan zeker een rol hebben gespeeld bij het benoemen van deze specifieke kat, temeer daar witte katten relatief zeldzaam zijn.

¹² W.J. Gruffydd, ‘Pangur’, *BBCS* 7 (1933) 4. H. Lewis, ‘Pangur’, *BBCS* 14 (1950-52) 41, suggereerde een afleiding van Wels *pân* ‘wollegras; vacht’. Volgens Sims-Williams, *Irish Influence*, 32 (n. 22) is dit ‘mogelijk wanneer *pân* een inheems woord is’ (en dus geen leenwoord), wat niet geheel zeker is. Dit zou echter ook betekenen dat de naam van de kat een *ad hoc* samengesteld woord is, terwijl *pannwr* ‘volder’ een bestaand woord is.

¹³ Robert H.S. Robbertson, *Fuller’s Earth. A History of calcium montmorillonite* (Peterhead & Hythe 1986).

¹⁴ Over de winning van dit materiaal in de Romeinse tijd zie bijvoorbeeld Neill Macmillan, *A History of the Fuller’s Earth Mining Industry around Bath* (Whitney 2009).

Hoewel dus zijn witte kleur goed de motiverende factor kan zijn geweest om deze specifieke kat 'volder' (*Pangur*) te noemen, kan een extra element deze naam nog meer toepasselijk hebben gemaakt. Het is algemeen bekend dat katten de gewoonte hebben te krabben aan voorwerpen als bomen of meubelstukken en de stof waarmee die zijn bekleed. Dit krabben is niet uitsluitend spel of het scherpen van de nagels, maar blijkt ook een communicatiemiddel, mogelijk om territorium te markeren (al is de exacte boodschap niet helemaal duidelijk).¹⁵ Door een menselijke toeschouwer kan dit gedrag gemakkelijk worden geïnterpreteerd als dezelfde beweging die wordt gemaakt bij de traditionele manier van vollen zoals we die nog kennen van de Schotse Hooglanden en Eilanden. Met deze associatie in gedachte wordt 'volder' voor een witte kat een veel toepasselijker naam dan zoiets als 'sneeuwvlokje'. Het is meer dan waarschijnlijk dat deze methode om met de hand te vollen wijdverbreid was in de tijd dat het gedicht 'Messe ocus Pangur Bán' werd geschreven, wat de exacte datering van het gedicht ook mag zijn. Door water aangedreven volmolens werden pas in West-Europa geïntroduceerd na de eerste Kruistocht en een kleinschalige en lokale textielproductie zou waarschijnlijk niet hebben geleid tot de constructie van een groter bassin waarin het vollen kon gebeuren door het stampen met blote voeten door een volder.

(Dit artikel is een enigszins uitgebreide vertaling van 'Reclusive blackbirds and a scholarly 'White Fuller'. Two notes on Irish 'Nature Poetry', *Cambrian Medieval Celtic Studies* (= *CMCS*) 61 (Summer 2011) 87-90. De uitbreiding bestaat vooral uit een toelichtende inleiding en de vertalingen van de besproken gedichten.)

¹⁵ De literatuur over katten en hun gedrag is enorm omvangrijk. Ik parafraseer hier naar Daniel Q. Estep & Suzanne Hetts, 'Why cats scratch things', www.animalbehaviorassociates.com/pdf/RMN_why_cats_scratch.pdf (first published in *Rocky Mountain News*, Denver, CO).